

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 91 1970

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÈ

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: E. N. Tigerstedt, Örjan Lindberger

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Tideström, Gunnar Brandell

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Hällbyg. 34 C, 752 28 Uppsala

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1971

förklaring till hands, som går ut på att bakom von Scheven funnits en samman-svärjning av högt uppsatta reaktionära element, som strävat »att kompromettera den omstridde, för många så irriterande författaren». Det skall genast sägas, att Jägerskiöld flera gånger understryker att detta är fråga om en hypotes. Och man får också säga, att skall detta bli mera än en hypotes, så åvilar Jägerskiöld en tung bevisbörd. I sin framställning dokumenterar han inte detta sensationella påstående. En sak är att visa, att Almqvist var illa tåld i konservativa kretsar (det visste vi förut), en annan att visa, att dessa skulle gå samman för att genom ett så osäkert och bräckligt instrument som von Scheven driva den misshaglige författaren i landsflykt. Även om kronprinsen gladdes åt Almqvistska katastrofen och även om ärkebiskopen yttrade: »vi äro att lyckönska till att ha blivit av med det aset Almqvist», så måste inte därav följa, »att handlingskraftiga män med mindre skrupler ej dragit sig för att omsätta önskingarna i handling» (s. 197).

3.

Det gäller om hela Jägerskiölds innehållsrika och uppslagsrika bok, att det är mycket som är antaganden och hypoteser i hans framställning. I själva verket är det förvånande hur ofta Jägerskiöld underlåter att dokumentera uppgifter, medan han går hårt fram med andra forskare på grund av deras bristande källkritik. Jag har gett några exempel på detta i den första studien, men också i den sista. Man önskar t. ex. att Jägerskiöld meddelat Harms-Ringdahls utlåtande i en bilaga. — I Jägerskiölds sätt att resonera möter man också märkliga glidningar. S. 192 refererar han, hur doktor Levin försökte fastställa om det fanns gift i den bekanta havresoppan. Levin tände eld på några av kornen, men de luktade inte vitlök (som arsenik skulle göra) utan talg. »Kanske var de det?» kommenterar Jägerskiöld. Däremot talar Jägerskiöld inte om, att Levin därefter rekommenderade att låta undersöka soppan på apotek. Alltså var Levin inte säker på resultatet. Det är således inte korrekt, när Jägerskiöld s. 193 gör gällande, att analysen givit vid handen, »att den misstänkta massa som tillförts ej alls var gift utan troligen talg». Detta påstående upprepas s. 194, varvid dock »gift» utbyts mot »arsenik».

Under alla förhållanden har vår kunskap om Almqvist och hans tid ökats genom Jägerskiölds bok. Författaren har tillfört den historiskt-biografiska forskningen ett rikt material om den miljö Almqvist vistades i 1814–1820. Jägerskiöld gör vidare med stöd av detta material troligt, att han kan visa på stoffkällor till en del av Almqvists fiktiva verk; dock skall reservationen göras, att dessa eventuella stoffkällor knappast utesluter andra. I fråga om den Almqvistska kriminalgåtan har Jägerskiöld klarare än någon förut visat vittnesmålens otillförlitlighet. Han har också genom att utnyttja handskriftsexpertis gjort det tänkbart, att Almqvist icke skrivit de famösa reverserna.

Jägerskiölds båda studier är ett stimulerande bidrag till Almqvistforskningen; kanske mer genom de frågor de ställer än genom de svar de ger. Han tar upp två viktiga skeden i Almqvists liv; med stor energi och mycket skarpsinne söker han lösa kriminalgåtan. Som jag ser det, är emellertid frågan om Almqvists skuld eller oskuld långt ifrån avgjord. Låt oss hellre säga, att efter åklagaren Hemming-Sjöbergs åtal har vi nu fått en engagerad plädering av försvarsadvokaten Stig Jägerskiöld.

Bertil Romberg

Nyare Dostojevskijforskning

Litteraturen om Dostojevskij är vid och brokig, och det är inte bara i fråga om den grundläggande uppfattningen om hans författarskap som uttolkarna stretar åt var sitt håll; när det gäller ett författarskap med sådan spännvidd som Dostojevskijs bör

man kanske inte förvåna sig, om det till slut inte finns en enda självklar punkt som inte kan ge upphov till självständiga iakttagelser — vare sig uttolkaren är katolik, kommunist, nihilist, anarkist eller bara litteraturforskare. Om det är den senares synpunkter som intresserar oss här, kan det kanske ändå vara på sin plats att påpeka att bilden av Dostojevskij — för den vanlige läsaren och kanske också för majoriteten av författare som låter sig påverkas av honom — inte får nya drag via vetenskapliga undersökningar utan snarare genom mer eller mindre populära biografier, för Sveriges del t. ex. Meresjkovskis Tolstoj och Dostojevski (svensk övers. 1906–7), Johannes Edfelts Dostojevski (1936) eller Nikolai Berdiaeffs Dostojevski, siaren (svensk övers. 1948) och andra liknande arbeten där Dostojevskijs verk ses ur ett angeläget tidsperspektiv och förs up to date. — Den andra omvärderingen sker långsammare.

Medvetet eller omedvetet tycks bakom mycken forskning i detta fall ligga samma ambition; kan man visa att Dostojevskij i något avseende — och framför allt då som romankonstruktör — varit överraskande modern, förefaller det som om detta konstaterande skulle ge undersökningen ett tilläggsvärde. Och detta är högst naturligt eftersom så många av de moderna Dostojevskijforskarna befunnit sig i en polemisk situation; det har kort sagt gällt att visa att Dostojevskij inte bara var en demonisk pejlare av själsdjup utan också en mycket omsorgsfull romanbyggare. En sådan syn på Dostojevskijs författarskap har i själva verket funnits sedan länge, men först på senare år tycks den ha blivit varje Dostojevskij-kännares egendom.

Denna korta översikt vill ge några exempel på vetenskapliga studier som verkat i denna riktning. Att göra ett sådant — relativt begränsat — urval förefaller så mycket naturligare som Sven Linnér redan i Samlaren (1968) och med en helt annan överblick, presenterat det väsentligaste av litteraturen om Dostojevskij.

I sin uppsats *On the Structure of Crime and Punishment* (PMLA, mars 1959) gör Edward Wasiolek inledningsvis en översikt över den forskning som haft som mål att framhålla medvetenheten hos romankonstruktören Dostojevskij. Den förste att lansera en sådan syn var Leonid Grossman i ett föredrag 1919 (följt av en bok) och därefter följde under hela 20-talet — fortfarande i författarens hemland — flera undersökningar med samma inriktning. Med kriget blev det ett uppehåll, men också senare har sådana studier varit vanliga i Sovjet. — År 1959 beskriver Wasiolek situationen så: »*Despite the immense stature of Dostoevski's works in English-speaking countries, there has been no effort in these countries, comparable to that in Russia, to understand Dostoevski as a maker of novels.*» — Den förste att visa upp den nya bilden av Dostojevskij utanför hans hemland var Ernest J. Simmons i sin välbekanta *Dostoevsky. The Making of a Novelist*, vilken utkom så sent som 1940. Wasiolek menar sig själv vara en av dem som arbetar i samma tradition, men man blir en aning misstänksam, när han i sin uppsats om Brott och straff inte nöjer sig med att granska strukturen i romanen utan också får lust att ändra författarens text. Epilogen är, menar han, »ett påhäng till en i övrigt fulländad roman». Samma tanke vidhåller han i sin bok *Dostoevsky. The Major Fiction* (Cambridge, Mass., 1964). En sådan synpunkt, som alltså är resultatet av en tolkning, väcker naturligtvis uppeende och en annan uppsats — polemisk mot Wasiolek — erbjuder dels intressanta synpunkter i detaljfrågan men också principiella påpekanden av väsentlig art. Detta är nämligen en typ av problem som ofta aktualiserats i samband med Dostojevskij; man har t. ex. frågat sig om det är möjligt att läsa legenden om Storinkvisitorn i Bröderna Karamazov som en fristående novell. En annan närbesläktad fråga av principiell art rör det som man uppfattat som författarens röst i romanerna; hur väl integrerade är dessa partier där »han själv» kommer till tals, och händer det inte att han ibland låter en person ge uttryck för tankar och idéer på ett sätt som varken svarar mot den talandes bildning eller förmåga att uttrycka sig? — Redan Dostojevskijs samtid anförde anmärkningar av detta slag, men mer anmärkningsvärt är väl att man under en tid som upplevt så mycket av romanexperiment som 1900-talet, också i själva

verket tycks arbeta med en uppsättning av medvetna eller omedvetna sannolikhetskrav när det gäller en litteratur, som man samtidigt tillåter vara hur grotesk som helst. — Men Wasioleks påstående mötte alltså motstånd. Paul Marx menar i en uppsats att avslutningen av Brott och straff i själva verket är totalt integrerad i romanen som helhet. (*A Defence of the Epilogue to Crime and Punishment. Bucknell Review* 1961: X.) Men också Marxs resonemang bygger på en tolkning; i detta fall gäller det att bestämma när Raskolnikovs omvändelse äger rum, och Marx för sin del menar att scenen där han kysser jorden inte alls är något tecken på en sådan omvändelse; den äger rum först i fängelset, dvs. när vi möter honom i epilogen! Om ena delen av Marxs resonemang bygger på en ren tolkning, tar han hem en poäng på ett helt annat sätt, när han avvisar Wasioleks förslag att det är Svidrigajlovs död som förintar det ondas princip inom Raskolnikov och att det därefter bara är godheten — symboliserad av Sonja — som lever kvar och blir hans nya liv. Som Marx påpekar, störs detta resonemang av det faktum att en noggrann berättarteknisk granskning ger vid handen att Raskolnikov inte alls känner till att Svidrigajlov tagit livet av sig när han gör sin bekännelse på polisstationen. Med stöd av ett handfast argument som detta vill han göra sannolikt att Raskolnikovs omvändelse inte äger rum förrän cirka ett år efter det att han avgivit sin bekännelse dvs. när vi möter honom i fängelset, vilket vi inte gör förrän i epilogen.

Frågan om epilogens integrering har också behandlats av Maurice Beebe i *The Three Motives of Raskolnikov* (CE 1955: XVII) och av George Gibian i *Traditional Symbolism in Crime and Punishment* (PMLA 1955: LXX). — Gibian behandlar inte bara några motiv i Brott och straff utan diskuterar också den polemiska metod Dostojevskij använder sig av, och han kallar den »*oblique presentation*». Gibian liknar honom i detta avseende vid Platon och Kierkegaard och aktualiserar deras metod att ställa upp idéer i konflikt genom parabler, myter osv.: »*Truth emerges from the whole complex structure instead of from one outright affirmation or abstract statement.*» Romanerna skulle — med Baxtins användbara term — vara »polyfona». — En del av dessa synpunkter kan förefalla anakronistiska och vill man ta reda på författarens egen avsikt, finner man väl inte mycket i brev eller annorstädes som rättfärdigar ett påstående att detta skulle vara en kärnpunkt i hans estetik. Men om man för ett ögonblick lämnar författarens avsikter därhän, märker man att detta resonemang — samtidigt som det inte gör våld på texten — också kan hjälpa till att förklara en del av det intresse som författare under vårt eget sekel hyst för Dostojevskijs författarskap, och detta gäller ofta just författare som själva experimenterat med olika ironiska grepp: Gide har liksom Thomas Mann dokumenterat sitt intresse för Dostojevskij i en längre studie. — George Gibian är också författaren till en tunn men uppslagsrik stilanlys: *The Grotesque in Dostoevsky* (*Modern Fiction Studies* 1958, Vol. 4, Nr 3.)

En första introduktion till Dostojevskij — hans liv och författarskap — med det ovan angivna synsättet i fokus, erbjuder A. Steinbergs *Dostoevsky* (*Studies in Modern European Literature and Thought*. London 1966.) — På ett mycket begränsat utrymme lyckas författaren ge en fyllig presentation med också skarpsinniga iakttagelser om Dostojevskijs teknik. Också Steinberg hänvisar till Platon som ett pedagogiskt exempel, och han reducerar — kanske en aning brutalt — Dostojevskijs psykologiskt sammansatta individer till en enkel formel: *man = idea*. »*They face us not as theorizing individuals but as personified ideas in action, or to use the French philosophical term, as idées-forces.*»

Om Steinbergs bok på ett ringa antal sidor spänner över hela Dostojevskijs författarskap, har Victor Terras lyckats skriva en avsevärd volym om enbart Dostojevskijs första böcker. *The Young Dostoevsky. 1846–1849. (Slavistic Printings and Reprintings* 69. Haag 1969.) Det handlar alltså om den ofta obeaktade litteratur han skapade före transporten till Sibirien. — Flera av de redan nämnda forskarna har kal-

lat Dostojevskijs författarverkstad för en lokal för psykologiska experiment; Terras gör det genomgående och med särskild emfas.

Också Terras visar att Dostojevskij inte bara tänkte djupt utan också skrev bra — att han i själva verket var en oerhört medveten stilist och romanarkitekt. Det låter kanske inte så uppseendeväckande mot bakgrunden av de arbeten som nämnts ovan, men det smått sensationella är naturligtvis att Terras lyckas visa hur medvetet Dostojevskij gick till väga redan i sina första verk! Och Terras visar detta med omsorg och kunskaper inte bara i Dostojevskijs eget språk — vilket är nödvändigt för hans stilistiska analyser — utan också med en suverän behärskning av hela den litterära bakgrunden — vilket är nödvändigt, då han vill visa hur Dostojevskij travesterar olika genrer. Arma människor är sålunda en travesti på den sentimentala brevromanen, Dubbelgångaren travesterar några av Gogols berättelser osv. En sådan travesti eller *parodie sérieuse* gör Dostojevskij av psykologiskt intresse; i en situation som skulle kräva en ung brinnande älskare, placerar han en blyg medelålders tjänsteman, och så ser han efter vad som händer (Arma människor). Dostojevskij är med andra ord psykologisk naturalist i dessa böcker och egentligen ointresserad av samhället omkring honom; han sätter in sina personer i *litterära miljöer* och studerar dem sedan när de uppför sig efter litteraturens dvs. genrens lagar. — I förbifarten passar Terras också på att göra upp med en annan ofta diskuterad fråga — om Stavrogins brott måste förutsätta ett Dostojevskijs brott. Och han menar att detta intresse för småflickor som är markant redan i de tidiga böckerna som så mycket annat bör hänföras till en litterär tradition, och att dessa flickor i hans böcker inte behandlas annorlunda än andra personer och långt ifrån liknar några projektioner av erotiska drömmar. Den tidigare nämnda invändningen att Dostojevskij skulle låta alla sina personer tala samma språk, kan också Terras omsorgsfullt avvisa. I själva verket tycks det förhålla sig precis tvärt om; Dostojevskij anpassade språket till den talande personen så mycket att han kanske överdrev och möjligen är det just denna blandning av stilar som kommit honom att framstå som stillös. Slutligen varnar Terras för frestelsen att alltför ofta ta för givet att det är Dostojevskijs egen röst man lyssnar till i romanerna. Den varningen är en följd av hans insikter i Dostojevskijs kompositionsteknik.

Med utgångspunkt främst från Dostojevskijs dialoger har liknande synpunkter framförts av Johannes van der Eng i *Dostoevskij romancier. Rapports entre sa vision du monde et ses procédés littéraires* (*Slavistic Printings and Reprintings XIII*. Haag 1957.) Van der Eng uppehåller sig vid de stora romanerna och uttalar sig redan i sin inledning mot vad han uppfattar som en tendens i mycken Dostojevskij-forskning: en strävan att reducera Dostojevskijs gestalter till enbart idéer. I stället vill han visa att Dostojevskij — just tack vare sin stilistiska känsla — förmår skapa en enhet av person och idé. Van der Eng är också lyhörd för ironin i Dostojevskijs verk. (Han lär för närvarande vara sysselsatt med en studie om ironin i Bröderna Karamazov.)

I *The Structure of The Brothers Karamazov* (*Slavistic Printings and Reprintings LXXII*. Haag 1967) har författaren — Robert L. Belknap — tagit sig före att i ett enda av Dostojevskijs verk försöka precisera författarens närvaro i verket. Han ger läsaren många subtila utläggningar om berättare av första, andra och tredje graden och kommer så småningom fram till att berättaren i Bröderna Karamazov finns där som en allvetande krönikör men med Dostojevskij själv som den suveräne skaparen och manipulatorens bakom ryggen. Här skulle — menar Belknap — föreligga en skillnad jämfört med Idioten, där författaren sökt dra in läsaren i själva den kreativa processen.

Trots Belknaps omsorg och skarpsinne är det svårt att bli övertygad om den oerhörda skillnaden och kanske också om värdet av den möda han lagt ned på att påvisa den. Frågan är om det inte är enklare och hederligare att en gång för alla slå fast att Dostojevskij aldrig talar direkt i första person i någon av sina romaner.

En studie av annan art och som också metodiskt skiljer sig från de ovan uppräknade är Jean Weisgerbers *Faulkner et Dostoïevski. Confluences et influences*.

(Presses Universitaires de Bruxelles 1968.) — Utgångspunkten för komparationen är inte gynnsam; vad man vet om Faulkners Dostojevskij-studium är att han nämnt Bröderna Karamazov offentligt vid något tillfälle och att han dessutom har läst Brott och straff minst en gång, plus att han hade några andra böcker av Dostojevskij i sin hylla. Men besläktade likheter i motivval gör det möjligt för författaren att — åtminstone vad »confluences» beträffar — visa upp åtskilliga likheter. Om summan av alla dessa likheter verkligen rättfärdigar också det andra ledet i underrubriken »influences» är mera tveksamt. Det är dessvärre lätt att se Weisgerbers studie som en katalog av mer eller mindre plötsliga överrensstämmelser i två författarskap med upphovsmän av likartat temperament. Det skulle inte överraska om detta beror på att Weisgerber redovisar så lite av allt det intressanta som finns sagt om Dostojevskijs berättarteknik — han bryr sig verkligen om vad Dostojevskij säger, men föga om *hur* det sägs. Säkert har han velat se Dostojevskij med Faulkners ögon, men glömt att en författare kan lägga mer än en aspekt på det han läser. (Man frågar sig också varför han citerar Faulkner på engelska men Dostojevskij på franska, av alla språk!)

När Weisgerber behandlar Dostojevskij, står han alltså inte »på vetenskapens nuvarande standpunkt», och det kan man beklaga, för den standpunkten erbjuder en bild av Dostojevskijs författarskap som mycket väl kan göra honom till en sannolik impulsgivare för åtskilliga senare författare.

Hans-Göran Ekman

Eliotforskningen idag. En liten krönika

T. S. Eliot som människa och privatperson stod aldrig i centrum för forskningen om hans verk så länge han levde, och nu, fem år efter hans död i januari 1965, är situationen i stort densamma som tidigare: idéhistoriska, komparativa och struktur-analytiska studier produceras på löpande band. Man börjar emellertid märka en tendens till upprepning av samma stoff och iakttagelser, och varje nyhet är därför välkommen. Ironiskt nog är det Eliot själv som stått för två av de viktigaste nyheterna i de senaste årens Eliotforskning. Den ena presenterades strax före hans död och är av övervägande akademiskt intresse, den andra var en posthum överraskning av större allmänlitterär betydelse.

Den första kom 1964 i form av publicerandet av en bok av Eliot, *Knowledge and Experience in the Philosophy of F. H. Bradley*. Inte för att man varit ovetande om ämnet för den doktorsavhandling som han 1916 avslutade och sände till Harvard för bedömning, tvärtom har Bradley under flera decennier varit ett ständigt återkommande namn hos många av Eliotexegeterna. Nyheten bestod i att denna avhandling, när den nu för första gången blev tillgänglig i tryck, visade sig vara så abstrus och svårtillgänglig. Det finns ingen anledning att betvivla Eliots allmänna filosofiska kompetens; ett tidigt vittnesbörd om den kommer från Bertrand Russell som våren 1914 var visiting professor i Harvard och ledde en seminarieriserie i symbolisk logik, vid vilken Eliot utmärkte sig. Kanske fackfilosoferna kan finna något av värde i Eliots avhandling, om de nu överhuvudtaget ägnar idealisten Bradley någon uppmärksamhet; tyvärr är den emellertid så beskaffad att litteraturhistorikern inte har mycket att hämta i den som skulle kunna kasta ljus över Eliots skönlitterära och litteraturkritiska författarskap, vilket man ju hade hoppats. I stället tycks vi stå inför det omvända förhållandet: det är de litteraturkritiska och skönlitterära verken som får tjäna som hjälpmedel vid försöken att uttolka den filosofiska avhandlingen. I stället för att finna lösningen på en rad gamla tolkningsproblem har vi i stället fått en rad nya på halsen. Detta är den resignerade tanke som framförs av filosofi-professorn Richard Wollheim i »Eliot and F. H. Bradley: an account», en uppsats som allsidigt och nyktert belyser Eliots förhållande till Bradley. Uppsatsen ingår